

նէ : Չնայն կ'ակնարկէ Չմիւռնիոյ ժողովրդեան կողմանէ առ խորհրդականս Պոլսոյնայ արդարութեան ատենին ուղղած խօսքերը՝ Ոսկանայ նկատմամբ, թէ. « Ուղեց նախապէս՝ իրմէ հերետիկոսաց Ամստերդամ քաղաքին մէջ հաստատուած տպարանն՝ Մասիլիա փոխադրել, հոռիմէական ուղղափառաց ոճովը գրքեր տպագրելու » . (Ipsius voluntas fuit quod Typographia... quæ antea fuerat apud hereticos Amsterdam, ad libros catholicos romanorum modo componendum, illam Massiliæ (transtulit). ուստի և բռնադատեցաւ Հոլանդայէն ելնելով ի Լիվորնոյ իտալիոյ հաստատել տպարանը : Ե'ուզէր թերեւս այս փոխադրութեամբ սուս հանել Համազասպեանի իրեն դէմ՝ յարուցած ամբաստանութիւնը :

Հոն նոյն 1670 տարին՝ անմիջապէս երկու զբոյլի հրատարակած կը տեսնենք իր

տպարանէն, երկուքն ալ հոգեւորական մասենիկը . Պարտեզ կոչուած աղօթից գիրք մը, որ արեւելեան համանուն գրքերէն բոլորովին տարբեր եղանակաւորութիւն մը ունի, և յաքեմուս կրթուած ու սորված օւղղափառ վարդապետի մի երկասիրութիւն է, և Քրիստոնէական մը՝ համաձայն արեւմտեան եկեղեցւոյ վարդապետականին : Պարտեզ գրոց յիշատակարանին մէջ կ'ըսուի . (Տպեցեալ) յամի Տեառն 1670, Լիվորնոյ, ի տպարանի սրբոյ Էմիլիանի և սրբոյ Սարգիս զօրավարի . In Livorno, con licenza dei superiori, 1670 . Աւարտեցաւ գրքիկս որ կուի Պարտեզ հոգեոր, ի թուոյն Հայոց ՌՃԻ . հաւանութեամբ տեսնու Ոսկանի երեւանեցւոյ, և սրբազրութեամբ վարդապետի վարդապետի Աննիանայեցւոյ » :

(Շարայարեի)

ԵՐԿՈՒ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԽՕՍՔ ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ

ԴԺՈՒՔԻ ԵՒ ԱՊԱՀԱՐՋԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

 ԱՐԴԱՑԻՆՔ Մշակի այս տարւան 5 և 6 թիւերուն մէջ Լէօի՝ ստորագրութեամբ, — բանասիրական բաժնին մէջ, — Գրականական երևոյթներէից խորագրուած երկու յաղուածներն, որոց հեղինակն նիւթ առած է 1895 Քաղմալիայի մէջ հրատարակուած յաղուածն՝ ապահարդանի դէմ . Բոլորածագիրն՝ Հայրենիքը, մանաւանդ թէ ապահարդանը պաշտպանելու համար, ուզած է բռնալ այս տեղ իւր ընթերցողաց առջև կենաց նորանոր պայմաններն և պահանջմունքը մէկ կողմէն, իսկ միւս կողմէն ալ ամուսնական դժոխքը, որուն մէջ կը տանջուին եկեղեցական կա-

պերով կաշկանդուած ամբողջ ընտանիք . և իբր թէ Քաղմալիայն և ուրիշ կղերական թերթեր՝ ոչ այդ զոժիքը կը տեսնեն, և ոչ իսկ անոր մէջ տանջուող անհատից կարեկից գիտեն ըլլալ, այլ կը շարունակեն հին դարերու օրէնսդրութիւններն և non possunt վարդապետութիւնքը պաշտպանել :

Սակայն զգայականութեան սկզբունքէն առաջնորդուող այս կարգի հրապտակախօսներու անասման և անպայման գիտութեանն, և Քաղմալիայի կարծեցեալ անփորձութեան հիմնաքարը դեռ չորոնած, պէտք ենք նախ ըսել, թէ այս տեսակ փաստաբաններն՝ այսպիսի հիման վերայ ապահարդանը պաշտպա-

ներսով, ոչ միայն ամուսնական դժոխքն երբեք երջանիկ զբախտի չպիտի կարենան փութել, այլ ևս քան զևս անաւոր պիտի զարձընեն զայն՝ մարդկեղէն կրից և կարեկցութեան բխրապատիկ արհաւիրներով. և փոխանակ աւակաւցն՝ այնուհետեւ անթիւ անհամար ընտանիքներ, — չըսեմ թէ բովանդակ մարդկային ընկերութիւնը, — պիտի կործանեն այնպիսի թշուառութեան մէջ, զորս իրենց այսօր մարերնէն անգամ չեն անցներ բնաւ:

Դեռ, ինչպէս: — Մեր կեղծ յառաջագիմական այն հրապարակափօսներու խառնաշըփով և խախուռ սկզբանց շնորհիւ, որոնք Եփեղեցին՝ պարզապէս իբրեւ քաղաքական բնկերութիւն մի կամ ժողովուրդ կը նկատեն, աւանց դասակարգութեան, գերագոյն իշխանութեան և որոշ օրէնսդրութեան. որուն ամէն կարգի խնդրոց մէջ իբր թէ իւրաքանչիւր անհատ այնքան իրաւունք և իշխանութիւն ունի խօսելու և գործելու, որքան հոգեւորական դասակարգութիւնն իւր գերիշխան զլիսով և աստուածաւաք հեղինակութեամբ: Որոնք կը նկատեն, թէ աստուածային անփոփոխ օրէնքն և հաստատութիւնք՝ մարդկայիններուն պէս կարեն փոփոխուիլ, երբ մարդկային կարիք և կիրք ի դէպ և յանդէպս պահանջեն զայն: Որոնք զգայականութիւնն՝ ընտանեկան բարոյականութեան հիմն կը դնեն, և մարդկային կրից ազատ գոհացումն՝ յառաջագիմութեան և երջանկութեան առհաւատ չեայ: Միով բանիւ, որոնք փոխանակ իրենք Աւիստարանին յարմարելու, յամենայն դէպս կ'ուզեն զայն իրենց յարմարցնել, և այն համոզմունքն տան, որ եկեղեցական իշխանութիւնն՝ առավարդութեան փոխուի, և ռամիկ ժողովուրդն՝ ինքն իրմով վարուի և զարգանայ:

Ահաւասիկ այն բաղաման կէտերն, յորս ոչ կ'դերական կուսած Բագմավեպն, ոչ Քրիստոսի ընդհանուր Եկեղեցին՝ իւր Աւետարանով, և ոչ իսկ քրիստոնէութիւնն իւր յաւաքայիմաստէր և ներողամիտ հոգեով չեն կրնար և յաւիտեանս չպիտի համաձայնին Եփեղեցիին: Ահա ընկերութեան առջև բացուած այն անհաւոր անդունդը, զոր կը տեսնեն ակներեւ

Բագմավեպն և անոր պէս խորհող լուրջ պործիչներ:

* *

Այս տեսութիւններէս վերջ, աւելորդ է ըսել, թէ որքան անհիմն և ծիծաղելի է Եփեղեցիին ներթափանցութիւնն, որով կը համարի, թէ, Բագմավեպի յօգուածագիրներն՝ կամ այն է, որ իւր ճանաչած և նկատագրած աստուածական դժոխքը չեն ճանչցած, և կամ չեն զգար անոր՝ ընտանեաց հասուցած սանձանքներու բոլոր ծանրութիւնը. և թէ անոնց մեզ տուած քարոզներն « Կովկասեան Հայոց ազգասէր Նանիք հրատարակուած վէպերու » վերայ միայն հիմնուած են:

Սակայն Բագմավեպն և եկեղեցին լաւ հասկցեր են ընտանեկան յարկի ներքեւ հանդիպած ամուսնական վշտակութիւններն, լաւ հասկացած են նոյնպէս մեր մարդասէր հրապարակափօսներու միաբն. և գիտեն թէ նոքա անկարելին կ'ուզեն կարելի ընել. այսինքն է, Աստուծոյ անտարբերի և անլուծանելի կերպով զուգած ամուսնութիւնը՝ մարդկային կամայականութեամբ լուծել և ուրիշին հետ զուգել, և զուգածը վերստին լուծել հակառակ այնմ, թէ « Զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի մեկնեցեց »: Սակայն վերջիններս պարզապարզ գեւ չի կրցան հասկընալ — առաջիններէն դաւանած այս ծայրագոյն ճամարտութեանց խորին և հաստատուն հիմունքը, և իրենց մէջ երկնած հակաբխտեանեկան սկզբանց խառնաշփոթութիւնը: Ինչ արդիւնք կրնայ ունենալ այնպիսի մի վիճարկութիւն, երբ մեր վիճարկներն աստուածային օրէնսդրութիւնէ մէջ բերուած փաստերէն յաղթահարուած՝ եկեղեցական կանոններ կ'ուզեն, և ասոնցմէ դաստապարտուած՝ կը սկսին Եկեղեցւոյ հեղինակութիւնն ուրանալ, և քրիստոնէական յառաջխաղացութեան կեղծ գիմնաքիններէ կ'ուզեն Քրիստոսէն աւելի՝ մարդկային ընկերութեան համար՝ վիճած, յարմար և երջանկացոյցի օրէնքներ հաստատել, իբրեւ թէ աստուածային անբաւական է ընտանեաց ներկայ պահանջմանց գոհացումն տալ, Դուք ըսէք, պարսն

Լէօ, ա՛լ ինչպէս կ' ուզէք, որ այսպիսի պա-
րագայից մէջ, եկեղեցական վարչութիւնն
հոյուի պաշտօն վարէ. ինչ կերպով « ղէտ
կացոյց զնա Աստուած տանն խորայիցի »,
եթէ նա չունի իշխանութիւն աշխարհիկ դա-
ստուն վերայ, եթէ չունի նա, — ինչպէս դուք
կը կարծէք, — իրաւասութիւն Աւետարանի
սկզբանց և քրիստոնէական բարոյականի
դէմ եղած այս և դեռ ուրիշ թիւր հոսա-
նաց դէմ դնելու. եթէ չունի պարտք առողջ
վարդապետութեան մէջ իւր հօտն արածելու:
Իսկ եթէ ունի, ուրեմն ինչպէս կ' անկուշէք
անկէց. ինչո՞ւ կ' ուրանայք զայն. ինչո՞ւ հա-
մար ուրիշ միջոցներու կը դիմէք: Այս տեղ
չկայ անկեղծութիւն, այլ մի խոշոր հակասու-
թիւն. չկա՞յ վիճաբանութեան կողման, այլ
ուշիւթիւն:

* *

Լէօ. Ոչ այդպէս. « Ամէն տեղ, ուր որ
գնում ես, ամէն մի հեռու, մոռացուած ան-
կիւնում, ամէն մի միջավայրում — թէ « բոի »
գիւղացու շրջանում, թէ քաղաքում, վերջա-
պէս ամէն մի թիզ հողի վերայ, ուր ա-
պրում է մարդը, կայ այդ պատմութիւնը: Ան-
թիւ են այն դէպքերը, երբ ամուսնական
զօրիքը շարունակ այրում, խորովում է՝ ոչ
միայն երկու ամուսիններին, այլ և՛ ամբողջ
ընտանիքը: Բայց քիչ չեն ամուսնաթող մար-
դիկ ու կանայք: Ապահարզանը իրապէս գոյու-
թիւն ունի, բայց ձևականութիւններով չէ
օրինականացած... Մի՞ք ծանօթ է մի այն
պիսի դէպք. նոր պատկուած մի տղամարդ՝ ու-
զում է իր կնոջ պատիւը ծախել մի թուր-
քի: Եկին իմանում է այդ, գիմարում է,
բայց ի գուր. ինչ է մնում նրան անել. կամ
պիտի լսէ Բագրևաշիպի խրատը (ԴՊԿ եր. 372),
չը դաւաճանէ « այն նուիրական խոստման,
զոր իրենց պատկման ժամանակ » կատարել
են « սրբազան սեղանոյն առջև բոլոր կե-
նաց մէջ յօտարութեամբ տանելու միմեանց
վշտերն ու տառապանքներն », և արատա-
ւորէ իւր մարդկային պատիւը. կամ՝ թէ պի-
տի թողնէ այդ անբարոյական մարդու շրջա-
նը և հեռանայ, լաւ իմանալով որ վրա հաս-

մար պիտի կրէ խիստ պատիժներ... Այժմ
առաջանում է անողորմ հարցը. նա թողեց
ամուսնուն՞, և դուք դատապարտում էք նրան
յաւիտեան անամուսին մնալ. բայց ինչո՞ւ,
ո՞րն է նրա մեղքը »:

* *

Ահա Լէօի այս և ուրիշ դիտողութիւ-
ններն, — ճիշդ թէ անճիշդ, — որոց հա-
մար ամէն ճշմարիտ հայ պէտք է, որ ան-
կեղծ և խորին ցաւօք զգածուի և ակրի: Հայ
ընտանիքը, — շինական թէ քաղաքացի, —
որ ասկէց մի քանի տարի յառաջ, մահա-
ւանդ մօտ օրերու կը քրոնափութեա՞ն, մաքուր
բարոյականի և ամուսնական հաւատարմու-
թեան օրինակ կը ներկայացնէր՝ ամէն մի
հրապարակաբօս, այսօր Լէօի յօդուածին մէջ
կը գտնենք զայն այն աստիճան ստորնացած,
որ ոչ պատկի աստուածային խորհրդոյն պար-
տոց և անլուծանելիութեան հասկացողու-
թիւնն ունի, և ոչ իսկ երկիւղ կամ ակնա-
ծութիւն դէպ ի եկեղեցական օրէնսդրութիւն-
ներն. այլ ամէն տեղ, ամէն գեղ, ամէն մի
անկիւն, ամէն մի ափ հողի վերայ և ա-
մէն կերպ՝ տոբք առնշունտքեան դեմ այն-
քան ցաւալի և անբարոյական դէպքեր կ'ըն-
ծայէ: Այս կամ չափազանցութիւն է, կամ
զարմանք: Մենք ընդհակառակն կարող ենք
բսել և ապացուցանել, — գէթ կաթոլիկեայ
հայ հասարակութեան համար, — որ 180,000էն
աւելի է թուով, և մի և նոյն երկիրներու
և շրջապիւտի մէջ կը բնակի, և իւր էջմիա-
ծնական եղբարց հետ կը կենցաղաւարի, սակայն
տասնեակ տարիներու մէջ՝ տասնի չափ օրինակ-
ներ իսկ չընծայեր մեզ ամուսնալուծութեան
կամ վերոյիշեալ ամուսնական զօրիքի մէջ
տանջուող ամուսիններու: Ի հարկէ բանաւոր
պատճառներ ըլլալու են միահօր ազգի՝ այս
երկու հասարակութեան բաժնուած ժողովրդ-
ւոց՝ այսպիսի անհաւասարութեան մի. և այդ
պատճառներն՝ կամ՝ կրօնական և կամ դոտ-
տիարակութեան մէջ բռնած ուղղութեան և կա-
խումն ունենալու են: Սակայն Մշակի յօ-
դուածադիրն, — այսպէս և անոր զաղափա-
րակիցներն, — այդ պատճառները բացար-
ձակապէս չեն ուզեր ճանչնալ, և ոչ ալ ուրիշ

պատճառներու լուրջ ուսումնասիրութեանը պարագայելու գլուխ ունեցած են մինչև ցայսօր : Ի՞նչ կ'ըսէիք այն բժշկին, որ հիւանդաց տխուրըն և վերքերը միայն կը գնին և կը նկարագրէ, — աւելի կամ պակաս գոյներով, հետուն կամ ի մօտանց, — առանց անոնց պատճառներն իմանալու և զանոնք դարմանելու օրինակը միջոցներն և ձեռնհասութիւնն ունենալու : Ահա նոյն գործողութիւնը կատարեց Հայրենիք, իր պղատական կարեկցութիւններով : Նոյնը կը կրկնէ և լէօ՝ առ ժողովուրդն ուղղած իր երեմիականներով : Ստոյգ է այն առածը, թէ Ոյր է ցառած ակտան, հոն կը զարնէ լեզուն միայն : Բայց ի՞նչ օգուտ : այս կերպով ցան աւելի կը սառնուի, կանայ, և որդն աւելի կրծող կը դառնայ : Ի՞նչ իրաւացի պատճառ կայ գիտագրական կամ եկեղեցական գաղափարութիւնն իրրե նեղահայեաց՝ ալ ու ձախ դատել և գաղապարտել, և պահանջել անոնցմէ՝ որ թոյլաբարն օրինաւորապէս ապահարգանն, երբ Եկեղեցին բոլոր իւր կամեցողութեամբ և կարեկցելով հանդերձ՝ չունի իւր մէջ պակի առաւանակիր և անլուծանելի հրատարակուած, ցարդ ընդհանուր կերպով գործադրուած և իրրե ճշմարիտ ապահարգուած խորհուրդն ըստ կամս փոփոխելու իշխանութիւնն, առանց աստուածամարտ գտնուելու և իւր կոչման և պաշտամանն զրծելու :

Մարդկային անասնէ ազատութեան և բարուց ապականութեան դէմ՝ Աստուծմէ քաջութ և այս պարագայի բարձրութիւնն և ամբողջութիւնը, գէթ իրրե քրիստոնեայ զեռ չի կարացին ըմբռնել մեր արդի այդ հրապարակախօսներն : և չըմբռնելու գլխաւոր պատճառն այն է, զի կամ քրիստոնէական ժառկալութեան և զոհողութեան գաղափարներն իրենց նշանակութիւնը բոլորովին կորսնցուցած են այդպիսեաց համար, և կամ բոլորովին անկարելի և անիրագործելի դարձած, նորակրօնութեան խուռնընթաց ազդեցութեանց ներքին : Ուստի այս պարագայիս մէջ իսկ օղիւ բանը կը կոչէ առ այնպիսին, շոգացնելով երկաթի սուտերի մի պէս իւր արարք պատաստանը : Թո՛ղ կամ պահանջը և կամ դատարանը :

★ ★

— Ոյ, կը պատասխանէ լէօ, « Դա մի պահանջ է, որ սպասուած է իր լուծման : Դա մեր գրականութեան մէջ տեղ է բռնել իրրե կենսական մի վերին աստիճանի կարեւոր հարց »... Թեպէտեւ դարերու իմաստութիւնն, օրէնք, առանցութիւն, աստուածաբանութիւն, իրաւագիտութիւնն ասոր դէմ են, և սպահարգանի խնդիր յարուցանելն իսկ անմասնութիւն համարուեցաւ : « իսկ կեանքը, իսկ նրա պահանջները, հարցնում են աստուական խնդիրների մէջ ընթացման իրաւունքները : Այդ հարցին ուղղակի պատասխանելուց խուսափում էին կղերականները »... :

— Այդ ճշմարիտ չէ, պարոն յոգուածազիր : այդ հարցն իրրե անտեղի և փաստաբար միայն արհամարհել են կղերականներն, և ոչ թէ խուսափած են անկէջ : Բայց որովհետեւ ձեզ համար վերին աստիճանի կարեւորութիւն ունի, և ոսկեղէն երազներու և մշտապէս յուսածոց առարկայ է դարձել : ուրեմն մենք ալ ճակատ առ ճակատ կեցած՝ կը հարցնենք ձեզ : Ի՞նչ է այդ կեանքն, և ի՞նչ աղբիւրներէ յառաջ եկած են անոր պահանջները, զոր դուք աստուածային օրէնքներէն, իրաւագիտական և աստուածաբանական փաստերէն, Ս. Գրոց անսուտ վկայութիւնն և եկեղեցւոյ անխախտ առանցութեան վեր կը դառնէ :

— Լեօ, « Այժմ վերանում է ընտանիքի նահապետական կազմակերպութիւնը : Ուսումը տարածվում է, նոր ժամանակի պահանջները գաղտնում են ամէն տեղ, հաղորդակցութեան կատարելագործած ճանապարհները հեշտացնում են երթմեկութիւնը, մարդիկ շփվում են միմիանց հետ, փոխում են իրանց կեցութեան պայմանները : Անհատի բարօրութեան հասկացողութիւնները ջնջում, ոչնչացնում են ամէն տեղ օլախի նահապետական նշանակութիւնը : Այժմ այլ ևս հիմնարկութիւնը չի կարող պահանջել զոհողութիւններ, քանի որ նա կորցրել է իր նշանակութիւնը, քանի որ ընտանիքի ամբողջութիւնը հաստատուել է՝ ոչ թէ պաշտամունքի

վերայ; այլ անձերի փոխարարձ համակրանքի վերայ »: Ահա քեզ կեանքը՝ բոլոր իւր պահանջներով:

— Հասկցանք. ուրեմն եւրոպական թերթերէն առանց ընտրութեան քաղուած, և անյարմար կերպով մեր նահապետական ժողովրդեան յարմարացած առութիւններէն ակնհայտ էր և տեսնուի մեր հրապարակախօսի այն հայեցողութիւնը, թէ քրիստոնէական ժուկակայութիւնն այլ ևս կարելի չէ պահպանել. ամուսնութեան նոյն իսկ բնական և ազատ կերպով կուած դաշինքն երկու ամուսնաց մէջ՝ չունի այլ ևս իւր ստիպողականութիւնը. բառին բուն նշանակութեամբ չկան այսօր ընտանեկան յարկի կամ օճախի շուրջը բոլորող ամուսնաց մաքուր սէրն և հաւատարմութիւնը. այլ ամենայն ինչ փոխադարձ անձի և անձի համակրանքի մէջ կեդրոնացած է: Ուրեմն. — ուրեմն ամէն մի երկիր երթեալ կած ժամանակ, ամէն մի քաղաքում բնակած, ամէն մի նոր անձի հետ համակրութիւն հաստատած կամ շփուած ժամանակ, օրինաւոր է, մոռնալ իւր օճախն և ամուսինը, դրժել իւր գաշին, և նոր ամուսիններ որոնել, նոր կեանք վարել, և այլն: Իսկ ռուսներէն նոր պահանջները շարունակ նոր կեանք յառաջ կը բերեն, և կեանքն այնչափ հետեւ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ այսպիսի ապօրինի պահանջմանց վայելումն, ուրեմն այս կերպով ամուսնութեան խորհուրդն իսկ ոչ այլ ինչ է, եթէ աշխատարար զեղծումն կամ զոհաբերումն անբարական կրից: Ամուսինն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ մշտնջենաւոր խաղաղութեան սիրոյ և առեւելութեան, ընտանիք և ընտանեկան կենցաղն ուրիշ բան չեն, բայց եթէ վիպասանական անմիտութեամբ տեսարաններ և թատերական սիրտ մաշող արարուածներ, որ չարագոյն է քան զբազմակնութիւն. վասն զի վերջինս իւր անտեղութիւններով հանդերձ, կը ներկայացընէ մեզ մի տեսակ գերդաստան, մի մարդու տէրութեան և թեմակրութեան ներքեւ. և այդ մարդը պարտական է զամէնքը պահել և խնամել: Եւ երեւի թէ մեր նոր հրապարակախօսներէն շատերն այդ պատճառաւ է, որ իրենց բաժին ընտրած ին տեսակ մի ամուրի կեանք,

և ամուսնական կենցաղն իսկ իբրեւ դժուր կը տեսնեն և կը նկարեն խեղճ ժողովրդեան աչքին առջև:

* *

Սակայն մենք դեռ չի մերկացուցած յառաջագիմական պահանջի, մահաւանդ այս խօսքեան երազներու դիմակը՝ բոլոր իրենց ծանր հետեւանքներով, նախ դիտել կու տանք, որ այդ կարծեցեալ պահանջներն, յիշատի սերտ յարաբերութիւն ունին այժմու հաղորակցութեանց և քաղաքակրթութեան հետ, բայց չեն կարող քաղաքակրթութեան իբրեւ հաջորդաւ ծնունդ համարուիլ. այլ որոշ պղտոր աղբիւրներն են այն զգայական կենաց և դեռակեցութեան հեշտախտութիւններն, կրօնական անտարբերութիւններն, քրիստոնէական սկզբանց աւաղելի յեղաշրջութիւնքն և բարեշրջական անուանեալ դրութիւնն, որ իւրօր յոռեգոյն է քան զամենայն և կորուսեր է իւր նշանակութիւնը գետութեան առջև: Արդ, նոյն իսկ պատմութեան իմաստաբերութիւնն և ճշմարիտ աշխարհայեցողութիւնը ցոյց կու տան մեզ, թէ ժողովրդեան մի բարոյականի զարգացումը կամ անկումը գիտութիւնէն և քաղաքակրթութիւնէն աւելի՝ կրօնից հետ սերտիւ կապուած է. և թէ, երբ ազգի մի բարոյականը վեր բռնող կրօնքը կը թուլնայ, այն ազգն ևս ուշ կամ շուտ բարոյապէս կը դիմէ անկման, և ո՞ր է զիտութիւնը և արուեստը չեն կարող այլ ևս զայն յոտին կացուցանել: Առ այս ազգու օրինակներ արդէն ուռած են մեզ հին աշխարհի ամենէն քաղաքակրթութեալ ազգերն՝ Պարսիկը, Յոյնը և Հռոմէացիք, որոց բարոյականը սակայն բարբառու կամ կէս քաղաքակրթեալ ժողովուրդներէն ամենէն աւելի վատ էր և ապականեալ: Բաւական է այցելել Պոմպէյի քաղաքին և Նեապոլիի հնութեան թանգարաններուն, համարելու համար այս երկու, այն է՝ քաղաքակրթութեան և ապականութեան հակապատկեր տեսարաններուն: Սակայն ինչ որ կը կատարուի հին պարսեում, նոյնը կը տեսնենք նաև ժամանակակից պատմութեան մէջ: Գաղղիական յեղափոխութիւնն, որ բնականապէս այնքան զարկ տուաւ գիտութեանց և

զարգացման, թեթեամտութեամբ՝ քրիստոնէական կրօնքի հիմունքը խախտած ժամանակ, գիտե՞նք անտարակոյս, թէ նաև ինչպիսի՞ ծայրայեղ, ծաղրելի և ամօթալի անբարոյականութիւններ ստեղծեց յանականալս, ի կործանումն ընտանեկան և ընկերական կենաց, որոց աղետալի արդիւնքն տակաւին կը շարունակուին և կը շատնան դժբաղդօրէն։ Գիտենք զարձեւել, թէ քրիստոնէութենէ յառաջ՝ ի՞նչ ըստած արարածն և ընտանիք ինչպիսի՞ խախտաւ և թշուառ կացութեան մէջ կը գըտնուէին. և թէ Գրիստոսի փրկակէտ Աւետարանը միայն կարող եղաւ հաստատուն հիման վերայ բարձրացնել զայն և եղիանել գործեց։ Ուրեմն անմոռութիւն չէ՞ զարձեւել ապահարզանի ձեռքով՝ մի և նոյն թշուառ կացութեանը մերազառնալ, Հունգարիա, որ տէրութեան բռնական միջոցներով ապահարզանը հաստատեց, չկարծէք թէ իր հայրենի կամ անգղիական ազգէն աւելի զարգացած լինելով ըրաւ այդ քայլն, այլ իւր ժողովրդեան ապականեալ վարքէն և բարքէն մղուած, որուն հետևանքները շուտով սկսաւ ողբալ այն ազգի բանիրուն մասը։

* *

— Լէօ. « Երբ իրական կեանքի մէջ հասունանում, սուր կերպարանք է ստանում մի հարց (ապահարզանը) և պահշում է կատարուող ու արդար լուծում, փոխանակ մի լուրջ ուշադրութեան, փոխանակ մի անձնանուէր հովուի սրտցաւութեան, լավումն ստուն ու չոր ոչ կարեւորը։ Եւ ի՞նչ է դուրս գալիս... միշտ մի և նոյնը. ժողովուրդը տանջվում է, կազմակերպում և կեանքի մէջ այնպիսի դրութիւններ, որոնք զէմ են ընդունված, գրած կանոններին... և եթէ ոչ իրաւաբանական տեսակէտից, գոնէ այն հասկացողութիւններին տեսակէտից, որոնք մշակվում են այլպիսի հանգամանքների մէջ, օրինական են... Բազմազգային ոչինչ է համարում ամենատալան դժոխքը. նա գիտէ որ աշխարհի դրութիւնն է այդպէս... իսկ մենք կ'ստենք բոլորովին հակառակը՝ թէ, ամուսնական դժոխքը՝ ոչ մի երջանկութիւն չէ կարող հաստատել »։

— Սոկայն մենք, Լէօ, ձեր զրգուած այս

դրութեան առջև կեցած անխուլ, կ'ըսենք. Հա՛ր, բայց անսա՛ւ Ե՛րբ և ի՞նչ լուրջ ասումնասիրութեամբ հասունացաւ ապահարզանի խնդիրը մեր ազգային շրջանակի մէջ։ Արդեօք Հայրենիքի խմբագրականներով, որոց Աւետարանն է արմատական քմահաճոյքը, իսկ բարոյականը կը կաղմեն Չղայեան պակշտ և լայիշ վէպերն։ Արդեօք Օտեանի անցեալ Մայիս 8 հրատարակած յօդուածո՞ք, յորում կը գրէր վասն ամենամեծ փառաց մարմնոյ, թէ « Պօղոս առաքեալ այլամերձներուն և պոռնիկներուն առջև արքայութեան զընները կը փակէ... Եւստաս երբեք չէ փառ կած այդ կարգի մեղքերով մեղակոչութեան առջև » և թէ՛ « Պօղոս Առաքեալ... առշուշտ չէր գիտեր Եւստասի տաւած այս օրինակը։ Արդէն քրիստոնէութեան ամէն բանի առթիւ՝ Պօղոս առաքեալը Եւստասէն միշտ աւելի հեռուն դացեր է. ծառան տիրոջմէն աւելի խիտ եղած է »։ Արդեօք մի եկեղեցականի տարտամ գրուածքով, որ չարաչար հերքուեցաւ Բժիշկ Արամեանի և խումբ մի եպիսկոպոսաց զօրաւոր փաստերովը։ Ո՛չ ապաքէն մինչև ցայժմ հրատարակուած միւս գրութիւններն իսկ նոյնանուագ երգեր են քի մի և նոյն կուսակցութեան բերաններուն մէջ, պահանջներու, քաղաքակրթարքեան, և դեռ, — ամօթ է ըսել, — այնպիսի յիմար և խեղկատակ՝ ձեւականութիւններու եղանակով մի, որոնք խնդրոյն հետ խնդրարկունքն իսկ հասարակութեան առջև կասկածելի կ'ընեն։ Ե՛րբ բոլոր հայութիւնն ընդունեցաւ, — սիրալիկ կեցցէներով, — այդ հարցն՝ ամուսնական դժոխքը շինուցանելու համար, և Բազմազգային միայն արամարները զայն, իսկ եթէ Բազմազգայի հետ ուրիշ հեղինակաւոր գրութիւններ ևս հերքեցին, և այդ հերքումներն, — դուք իսկ կը խոստովանիք, — թէ իրաւագիտական և ոչ տեսակէտերով՝ աւելի զօրաւոր են. ուրեմն ձեր այդ վերջին բողոքն իսկ տակաւին յուսահատական պէտք է համարուի և ոչ վճռական։ Ի՞նչ են այդ « հակացողութիւնների տեսակէտերը », որոնք « իրաւաբանական չեղած » այսինքն է՝ ապօրինաւոր խնդր մի՞ օրինական կան ընելու յաւակնութիւն կ'ունենան, և օրոնք են որ կը մշակեն զայն։ Ի՞նչ հիմամբ

և ինչպիսի՞նչ նպատակներով: Անշուշտ արտ-
մարանութեան հետ զործողութեանց բնական
և բարոյական կարգն ու օտարն ևս յեղաշրջելու
անբնական ճիգերը. այսինքն է, ինչ որ հին
է՝ յոսի է և անբաւական. իսկ որ ինչ նոյն
է՝ լաւ է և զօրացուցիչ: Ահաւոր ճշմարտու-
թիւններ. որոց, — թե՛ չեն տուիր, — Բագմա-
վիպի հետ ամէն լրջամիտ հայազգի ևս խնչ-
պէս իր veto-ն չտայ սոսկմամբ, գոչելով
ի լուր հասարակութեան. Timeo Danaos
et dona ferentes: իսկ ժողովուրդը. ահ,
յիբաւի նա չունի այսպիսի ծածուկ նպատակ-
ներ մերկացնելու հեռաանտութիւնը, սա-
կայն ունի տակաւին զօրաւոր հաւատք, ունի
բարեմտութիւն շարը բարիէն, վտանգաւորն՝
հրապուրիչէն զանազանելու: Նա աւելի ի-
մաստատէր է, և կարող է գատել, թէ ըն-
կերութիւնն ունի ամուսնականէն զուրս ուրիշ
ընկալոյս դժոխքներ ևս, մարդկային բիրա-
պատիկ կրիւք, տկարութիւններով և խա-
ւարաւ պատեալ այս աշխարհիս վերայ: Գի-
տէ դարձեալ, թէ օրինական ամէն ջանքեր
և պատուհասներ իսկ՝ տակաւին կարող եղած
չեն և չպիտի ըլլան՝ վերցնել այս և ասոր
նման ուրիշ դժոխքներ, և հաստատել կա-
տարեալ երջանկութիւնը, քանի որ մասամբ
ինքն է որ, — այլևայլ գասակարգերով, — կը
ստեղծէ իւր առջև այդպիսի դժոխքներ, և
մասամբ ալ իրեն առաջնորդող է ինքնակոչ
հրապարակախօսներն, որոնք Եւրոպայի կամ
Ամերիկայի հեռաւոր անկիւններում յարու-
ցուած ամէն խնդիր, ամէն մի նորութիւն,
յարմար անյարմար, իրենց կը մերձեցնեն և
կը բորբոքեն իբրև իրենց յատուկ և անհրա-
ժեշտ պահանջներ. մինչդեռ նա՝ ինք զինքը
շատ և շատ հեռի կը զգայ այդպիսի պահանջ-
ներէն: Միթէ աւելի բանաւոր և աւելի կա-
րուոր չէ՞ր, որ ազգային ձեռնհաս իշխանու-
թիւնն և լրջասէր մամուլն՝ այսպիսի բորբոք-
ըզներբոյս գէ՞մ նախ որոշ պատնէշ մի քա-
շէին կամ սահման մի գծէին, որով մեր ժո-
ղովրդեան ամուսնական թշուառութիւնքն ևս
շատ աւելի նուազ պիտի լինէին անտարակոյս:
Բայց — Թող լսէ խուլը, թող տեսնէ կոյ-
րը — այդ արմատական և անկիւնակալ
ընթացքով օր մ՝ ալ ազգային եկեղեցին՝ քա-

ղաքականին պիտի հաւասարի անբաղա-
լթեան:

* *

— Լէօ. «Երանի՛ ձեզ, Մխիթարեան հայ-
րեր, որ այդպիսի հասկացողութիւն ունէք.
բայց քանիտի՞ն կարող էք հասկացնել թէ
այդ այդպէս է... Հարկաւոր են որոշ հաս-
տատ օրէնքներ ու: — Այսինքն է. —
« Միայն հնադարեան կարգերն ու հասկա-
ցողութիւնները կը համարուին անսխալական,
ամուսնական դժոխքը իր գործը կանէ... ա-
մէն տեղ ապօրինի կենակցութիւններ, ջար-
դուած բազդ, արիւնոտ սրտեր ու: Ուրե՛մն...
— Պէտք է հաւատար, որովհետեւ այդ-
պէս կ'ընուի. պէտք է համաձայնիլ ապա-
հարպանին, որովհետեւ այն միայն է կարող
ամուսնական դժոխքը քակել և եղիւսեան
երջանկութիւններն առեբերել: Մակայն մեր
այդ հաւատքը խախտ է, Պարոն Լէօ. և
դժբաղդաբար դուք չէք զօրացնել ձեր փառ-
տերով: Պարոն յողաւածապիր, մենք ձեզմէ
այժմ միճակապրական հաստատ փաստեր,
պաշտօնական անեղեկագիրներ կը պահանջնք,
թէ մեր հնադարեան ամուսնութեան զոհերին
և թէ՛ ապահարգանի բերած երջանկութեան:
Յոյց տուէք մեզ այն անգլերէն մին, — յորում
իբրև օրինական ընդունուած է ապահարգանի
դրութիւնն, — ուր ստուգիւ բարձուած ըլլայ ձեր
ամուսնական դժոխքն, և հաստատուած ձեր
երևակայական դրախտը: Կարողացէ՛ք այդ ժո-
ղովրդոց օրագրերն և դատաստանական գոր-
ծերն, և դուք պիտի տեսնէք, ընդհակառակն,
ապահարգանով զործուած այնպիսի սրտաճրմ-
լիկ և քստմեղի դէպքեր, այնպիսի քմա-
հաճոյ և անիրաւ զրկանքներ, անձնասպա-
նութեան և մարդասպանութեան այնքան զո-
հեր: Այս տեղ դուք կը տեսնէք, որ մէկ
կնկան ետեւէն երկու էրիկներ կ'ելնեն զա-
տարանին առջև. իսկ այն տեղ՝ երկու կա-
նայք՝ մի էրիկ կ'ուզեն խել իրարմէ: Հոս
մի նորահարս անպատուուած և ապա փե-
սպէն լքուած՝ իր ինչ ընելիքը չի գիտեր. այն
տեղ խեղճ որբեր, որոնք իրենց հայրերն և
մայրերը չեն ճանաչեր: Մի անկիւն դուք
կը տեսնէք դալկահար ամուսիններ, որոնք

չորցած ծաղիկներու պէս ձեռքէ ձգուած՝ իրենց մեղրալուսինն, իրենց փեսայն կ'երազեն և կ'ողբան բայց ոչ որ այլ ևս կը համակրի առնոց։ Իսկ ուրիշ անկիւնում, ընհակադասին, մի բարի մարդ, որ հարուստ օժիտ ժառանգած իւր կնկանէն՝ խաղաղ և պատուաբեր կերպով իւր գործին կը զբաղէր, յանկարծ օրուան մէկը կը զրկուի երկուքէն ևս։ Երբ տուժ տխուր կը վարանի, վստն զի կը լսէ որ կինն այլ ևս իրմէ ձանձրացեր է, և քիչ մ'ալ ուրիշին հետ կ'ուզէ վայելել կենաց բաժակը։ Մի քաղաքում շահամուլին մէկը դրամ կորզելու համար չորսէն աւելի կիներու հետ կ'ամուսնանայ և կը բաժնուի անեղևոյթ օտուերի մի պէս։ մի ուրիշ տեղ տոգոտ կին մը իր շամիրամական վաւաշտութիւնը գոհացնելու մտքով, իրարու ետև մինչև եօթն այր կը փոխէ, և չի գոհանար և գոհացըներ և ոչ մին։ Խօսքս չերկնցնեմ, ամէն տեղ կը տիրէ ամուսնաց մէջ անվրատահութիւն։ ամէն տեղ ընտանեկան սիրոյ պաղուծիւն։ ամէն կողմ ծնողաց և քրոջ օտարացումն, ամէն կողմ դարձեալ ապօրինի կենակցութիւն, ամէն կողմ շարքուած բաղդ և արհեստաւորութիւն։ ամէն կողմ բարոյականի գեղեցումն և ընկերական քայքայումն։

Ահա քեզ միոյն տեղ՝ բազմապատիկ ամուսնական դժոխքներ։ ահա անթիւ անհամար թշուառութեան զոհեր։ Իսկ եթէ այս ամենայն կը կատարուի մեզմէ շատ աւելի կրթութեամբ և օրինօք զարգացած և աշխարհական և հոգեւոր իշխանութեամբ ճոխացեալ ազգերու մէջ, ուրեմն ի՞նչ աղէտներ չպիտի յառաջանէ մեզի պէս թերակիրթ, ջախջախուած, անիշխան և աղքատ ժողովուրդեան մի ծոցը։

— Լէօ. բայց... բայց... —

* *

Համարենք, որ վաղը թոյլատրուեցաւ ապահարզանը Ներեցէք սակայն՝ որ կամ ձեզմով, կամ Արփիբարով և կամ Օտեսնով սկսինք անոր գործադրութիւնը։ Ահա բաւական օժիտով մի գեղանի օրերով, կամ առնակին, կու որ գայ կարկառել ձեզ իւր ձեռքն, և կը վստահացնէ զձեզ, թէ երջանիկ պիտի

ընէ։ Բայց դուք, որ ձեր նախապէս քարոզած սկզբան համեմատ գիտէք, թէ պատկի « խորհուրդը իր բոլոր ներութիւններով անմատչելի է նորա հասկացողութիւններին », այսինքն, նա համոզուած չէ, թէ այդ դաշինքն անլուծանելի է և պարտաւորեցուցիչ է ցկեանս։ գիտէք, որ « նորա աչքում ամուսնական սէրը յանցաւոր մի բան է համարուում »։ գիտէք որ « այժմ վերանում է ընտանիքի նախկին կազմակերպութիւնը (այն է ռոմանը), այլ ևս չէ կարող պահանջել ամուսնական զոհողութիւնները »։ գիտէք որ, միով բանիւ, « ընտանիքի ամբողջութիւնը հաստատուել է՝ ոչ թէ պաշտամունքի վերայ, այլ անձերի (այսինքն է ձեր և անոր) հասկարանքի վերայ »։ և թէ այդ հրապարիչ համակրանքն, այդ խաբէպատիր Պրոտեստ, որ ամէն մի ընտանեկան ահաճութեան, ամէն մի քմահաճոյ պահանջման, ամէն մի նոր շփման ժամանակ կարող է նորանոր կերպարանքներ առնուլ, կարող է դրժել իւր առած խոստմանն և ձեր սիրոյն, որ կը մղէ զձեզ ժամ մի, վայրկեան մի յառաջ անձնատուր ըլլալ անոր։ Ի հարկէ այս պիտի անողոք և կոյր հարկի դիմաց, գուք պահ մի պիտի վարանիք՝ ձեր և նորա կենակցութեան զնախկին քայլն անելէն յառաջ։ Ի հարկէ ուսերնիդ քիչ մի պիտի շարժէք։ վստն զի յուզուած է ներքին աշխարհդ, միտքդ օրտիդ հետ կը մեղմամարտի։ Բայց վերջը, վերջապէս պիտի մատնէք զձեզ այդ կոյր բաղդին ձեռքը, վստն զի ժամանակիս պահանջն այդ կ'ուզէ։ վերջապէս, առանց ինչ երաշխաւորութեան՝ դուք ինչպէս եք Սիմփսոնի պէս Դաւիթայի գիրկը։ ձեր կենաց հետ երջանկութիւնն իսկ խորատուզուած է ապագայի ահաւոր անստուգութեան վնիւն մէջ։

Ահա նոյն անստուգութեան տաքնապանքով կը բաբախէ նաև ձեր վիպական խօսեցեան լին սիրտը։ Միով բանիւ, և մեղրալուսինը կատարուելէն վերջ՝ նա ձեր ամէն մի հիւանդութեան, մի ձախորդ և անախորժ ամէն պարագայի մէջ պատրաստ է բաժնուիլ ձեզմէ, և տալ իր սիրտն ուրիշին։ Այսպէս և դուք փոխադարձաբար կարէք դրժել անոր։ Սակայն մի կարծէք, ոչ դու և ոչ ալ նա, թէ այդպէս՝

շուտով դարձեալ մի ուրիշ սիրոյ առարկայ, մի ուրիշ անուշաբոյր վարդ, մի ուրիշ կենաց վա-
յելք ձեռք պիտի բերէք. վասն զի ձեր ակըն-
կալածին հակառակն ևս կրնայ հանդիպել.
վասն զի այդ երկրորդ սիրելին ևս կարէ լի-
նել ատելի, այդ վարդն ևս կարէ շուտով
բուսցնել ձեզ փուշ և տառասկ դառնութեան.
այդ երկրորդ կենսակցութեան վայելքն ևս
դառնալ ձեզ լեղի դառնութեան, լինել բա-
ժակ մահաբեր, քանի որ Աստուծով օրհնած
չէ, քանի որ խորհրդական շղթայով ամրա-
ցած չէ: Եթէ այդ է քու ամուսնական եր-
ջանկութիւնդ, աւելի երջանիկ է աղաւնոյ
այն զոյցն, որ մինչև ցուրտ ձմեռն ծերու-
թեան և մինչ ի մահ հաւատարմութեամբ
մի և նոյն քայլեր կը ջերմացնէ. եթէ այս
է քու ամուսնական պատիւդ, աւելի պատուա-
ւոր է տատարակի այն վարուժանն որ մարդոյն
մահաւանէն լիբը՝ չուզեր այլ ևս լսել զվճի-
ւուն օտարի: Եթէ այս է ձեր յառաջադէմ
զարգացումն, աւելի զարգացած են անտա-
ռաքնակ պապկայք, վայրի քոշերն և կա-
պիկները. վասն զի 6,000 տարի յառաջ ար-
դէն ըրած են այդ քայլը:

Գուք այսպէս. իսկ ձեզմէ ծնուած որ-
դիքը, իսկ ընտանիքը. իսկ անոնց յաջորդ-
ները. իսկ բոլոր այժմու և ապագայ սե-
րունդը: Անտարակոյս՝ անոնց առջին իսկ
կեցած է նոյն յեղյեղուկ բաղդը՝ իւր հա-
զար և մի տանջանքներով, իւր ընկերու-
թեան և մարդկային բարոյականի հիմունքը
քակող ճիւղակներով պահանջներով:

* *

Համոզուեցէք, պարոն Լէօ, որ այս նկա-
րագիրս գաղափարական սոսկ տեսութիւն մի
չէ, այլ ամենօրեայ կատարուած իրողու-
թիւններ, զոր ուղեցի ձեր վերայ դարձնել,
չափով մի միայն: Օրինակ մ'ալ բերեմ այն
երկրէն, ուր զեռ նոր հրաշապարկուեցաւ ա-
պահարզանը: Առկէ մէկ ու կես տարի յառաջ
Հունգարիոյ հայազգի պրօֆէսորներէն մէկն,
երեսնամեայ կայսառ հասակին մէջ այցելու-
թեան եկաւ կղզեկիս, մի մանկամարդ օ-
րիորդի հետ, զոր նա իւր նոր ամուսինը,
իւր կեանքը կ'անուանէր. և ինձ ասաց մտեր-

մարար, թէ այսուհետեւ ինքզինքը երջանիկ
կը համարի աշխարհիս վերայ. վասն զի ա-
ռանց այլ ևս մտաւանդութեան պիտի պա-
րագի իւր սիրած ուսմանց: Սակայն ապա-
հարգանն ուրիշ կերպով կնքած էր այդ երի-
տասարդի անբաղգնութիւնը. վասն զի անոր
օրինական հրատարակութենէն քիչ վերջ՝
լսեցի, որ այդ անգութ Հեղինէն յանկարծ
թողլով իւր էրիկն անհնարին ցաւոց մէջ՝
իյնն փախեր և ուրիշ մի մարդու հետ ա-
մուսնացեր է: Ահա դարձեալ հուր, ահա
տանջանք խեղճ էրկան: Պատճառն. որով-
հետեւ նորա փեսայն փոխանակ իւր քմահա-
նայից ծառայելու՝ գիտութիւններով կը պա-
րագեր: Ո՞վ կարէ ըսել, թէ նա այդ եր-
կրորդէն՝ երրորդի, և երրորդէն՝ չորրորդի
չպիտի դիմէ: Ո՞վ կարէ ըսել, թէ միոյն
փոխանակ՝ չորս տանջանքաւանդեր չպիտի
ստեղծէ այլոց համար:

Այո է, ուրեմն, ապահարգանի բերած եր-
ջանկութիւնը. այն է ամուսնական զօրիքի
բարձումը: Երանգ, երազ, և դարձեալ ե-
րազ: Անցան և պիտի անցնին այսպիսի ե-
րազներ, և սակայն մնաց և պիտի մնայ միշտ
ամուսնական զօրիքը, աւելի սաստիկ աւելի
բազմաշարժար և աւելի անտանելի:

Ուրեմն ապահարգանք՝ ոչ թէ մարդավայել
կենաց զարգացումն է, այլ բարոյական զեղ-
ծումն. ուրեմն ի զուր է պնդել, թէ այդ
զեղծումով կարելի է զարմանել ամուսնու-
թեան զեղծութեամբ: Այո՛, այս անսանձ
ազատութիւնն՝ եթէ տա քու վերոյիշեալ
նորապսակ տղամարդոյն, որ կ'ուզէր կնոջ
պատին ալ մի թուրքի վաճառել, նա կա-
րող է այնուհետեւ մի երկրորդ կին ածել,
և անոր պատին այլ մի պարսիկ վաճառել.
նա ընդունակ է մի երրորդի և չորրորդի հետ
միանալ, և դարձեալ անոնց պատին ևս
այնուհետեւ մի ռուսի, մի հայի վաճառել:
Եւ մ'ով է մեղաւորը. նա՞ որ այդպէս շի-
նուած է, եթէ զմէ, որ կու տաս անոր այդ
միջոցը: Ուրեմն պէտք է ուրիշ արդար մի-
ջոցներու դիմել ամուսնական զօրիքը զոցելու
համար:

* *

— Լէօ. ցուցուր ինչ այդ միջոցները :

— Ի հարկէ դուք կ'ընդունիք, որ քրիստոնէական ամուսնութիւնը՝ միայն խորհուրդ չէ, այլ նաև բնական, և նոյն իսկ քաղաքային դաշն մի, որով երկուստեք տրուած օրինական խոստման և վկայից զօրութեան համաձայն՝ կինը բոլորովին կը դառնայ սեփականութիւն էրկան, և էրկին ալ փոխադարձաբար սեփականութիւն կ'իյնայ. վասն զի այնուհետև «չեն երկու, այլ մի մարմին» : Երկուստեք եղած իրաւասութեան ուժով՝ էրկը պարտական է պահել իւր կնոջ պատիւն և կեննըը, և կինն ալ պարտական է յարգել էրկան պատիւն : Երկու կողմէն հաստատուած պարտաւորութեան համաձայն՝ կինը պարտի ի ձախորդութեան և ի յաջողութեան՝ ըլլալ կենաց կցորդ և օգնական իւր էրկան, կարելի եղած զոհողութիւններով. նոյնը փոխադարձաբար կը պահանջուի էրկան կողմանէ գէպ ի կինը :

Առդ, գիտելով, որ ամուսնութեան խորհրդական մասը կը վերաբերի եկեղեցական իշխանութեան, իսկ դաշնապարտական և անոր յարակից քաղաքային մասն ալ՝ քաղաքական կամ աշխարհական իշխանութեան, ուրեմն եկեղեցական իշխանութեան կը պատկանի արդարութեամբ հսկել և հոգալ բոլոր այն պարտականութեանց անվթար կատարման, որոնք ամուսնական կենաց մէջ խորհրդականին հետ սերտ վերաբերութիւն ունին, կամ նախընթացօրէն և կամ՝ յաջորդաբար, այսինքն է, նորա նուիրական պարտքն է, որ նոսն քան զամուսնութիւն՝ զաստիարակութեամբ և քրիստոնէական վարդապետութեամբ լաւ հասկըցնէ իւր հօտին՝ պատկի խորհրդոյն էութիւնը, պարտաւորութիւններն և բարձրագոյն նպատակը. իսկ յետ ամուսնութեան՝ հսկէ ընտանեաց, այն է՝ առն և կնոջ և զաւակաց վարք ու բարքի և փոխադարձ իրաւանց մասին : Երբ կը տեսնէ մէկ կամ միւս կողմէն իրաւանց և պատուոյ ոտնակոխ լինելը, եթէ կը տեսնէ ալն յայտնի կամ ծածուկ զրկանքներ և բռնաբարութիւններ, պարտական է փութալ ի պարման. նախ գործադուլ և խնամտ հօր

մի բոլոր հոգածութեամբ, ապա իւր հոգեւոր շանթերով և եկեղեցական պատիւներով, իսկ երբ կը տեսնէ, թէ այսու հանդերձ բոլոր իւր ջանքերը յաջողութեամբ չեն պլաստուիր, այն ժամանակ պէտք է, որ զիմէ քաղաքային իշխանութեան, աշխարհական բազկին : Եթէ կ'անհոգանայ նա յայտնա՝ մենայնի, եթէ առիթ կու տայ զեղծմանց, պարտագանց է նա, — բառիս ճիշդ նշանակութեամբ, — յանցաւոր է :

Այսպէս ալ աշխարհական իշխանութիւնն ինչպէս բնական ո՛ր և է դաշնաց՝ այսպէս և ամուսնականին, որ է մեծապոյն քան զամենայն դաշինս, պէտք է որ վերահսկող ըլլայ. նա պարտական է օրինաց պաշտպանել երկուստեք եղած, այն է՝ առն և կնոջ՝ իրաւունքներն և պատիւն, և հոգալ ամբողջ ընտանիքի բարեկեցութիւնն և համեմատութիւնը, այն իրաւաբանական տեսակէտով, թէ ընտանիքն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ մասն այն մեծ ամբողջին, զոր քաղաքային բնկերութիւն կ'անուանենք, կամ ժողովուրդ, և որուն աշխարհական վարիչն և պատասխանատուն՝ է նա ինչն տէրութիւնը, կամ քաղաքային վարչութիւնը : Անոր նուիրական պարտքն է, որ վերոյիշեալ տղամարդու, և կամ որ և ինչ գտնութեան, անհաւատարմութեան և ապօրինի դաշնաց լուծման մէջ, ատենին առջև կույէ զրծող կողմը, պատուհասէ և տուգանքի ենթարկէ յանցաւորն յայնպիսի իրս, մինչև որ վերահաստատուի ընտանիքի խաղաղութեան ներդաշնակութիւնն և վերստայ ամուսնական դժոխքը : Դարձեալ, նա պիտի վերահսկէ նախկէս, որ այլ և կին ամուսնութեան այն բնական պայիւնը կոծէն յառաջ՝ մէկ զմէկ րոտ կարելոյն լաւ ճանաչողութեամբ ունենան. այսինքն է, ոչ միայն այն դաշինքն անվաւեր ընող բնական պատուութեանց և պարագայից մէջ չի գտնուին երկուստեք, այլ զանիկայ հաստատ պահելու կամք և լիովն ազատութիւն ունենան : Այսպէս՝ թո՛ղ նշանակութիւն ունի այն արտաքին ձևականութիւնը, որով ամուսնացեալք տէրութեան գիմաց կը ներկայանան և կ'արձանագործին վկանբով :

Ահաւասիկ կրկնակի և կարեւոր հարց մի,

զոր ապահարկանէն աւելի օգտակար, զօրեղ
և բաւաւոր կը տեսնեմ ես, ընտանեաց
դառնութիւնները թեթեւացնելու համար: Ահա
ինդիր մի, զոր արժան է ուշադրութեան առ-
նուց և մշակել և հասունացնել, ոչ թո՛ղ ի-
րաւագիտական հայեցակէտով, այլ և օրի-
նաւոր գործադրութեամբ և եկեղեցական և
աշխարհական իշխանութեանց համերաշխ և
հաւատարիմ գործակցութեամբ. վասն զի ինչ-
պէս որ և իցէ քրիստոնեայ զոյգ մի, ո՛ր
և է ընտանիք մի կրկին հպատակութեամբ՝
իւրիք իւրիք հանգանակած է իւր ազատութիւնը
օրինաց առջև, ընդհանուր ընկերութեան և
եկեղեցւոյ բարւոյն համար, այսպէս ալ ու-
րեմն այդ կրկին իշխանութիւնները պարտա-

կան են նոյլին օրինօք, զուգընթանալ և հա-
մերաշխութեամբ հայթհայթել առանձինն ըն-
տանեաց բարին և երջանկութիւնը: Ահա
այս կէտիս մէջ և այս չափով միայն ձեզ
կը համաձայնիք: Կ'ընդունիք:

— Ըէ՛օ. իբրեւ սկզբունք բարի է, բայց
նորա գործադրութիւնն՝ անյուսալի:

— Եթէ կարելի եղող սկզբան մի գործա-
դրութիւնն անյուսալի է, մենք ալ կը վեր-
ջացնենք մեր խօսքն՝ ըսելով, որ ձեր պաշտ-
պանած սկզբան գործադրութիւնը բոլորովին
յուսահատական է. վասն զի թէ՛ կրօնական
և թէ՛ իրաւաբանական հայեցակէտով անկա-
րելի է:

Շիրակացի

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵՒԵԼՍ.

(Տես յ'էջ 58)

ԼԸ

Մուշ դադար յԵրեւան. — Պաշ-Գառնի. — Գեղարդ. եկեղեցին, ուխտագնացութիւն. —
վանքին տեսարանը, տօնք, հացկերոյքք, փոքորիկ:

ՊԱՏԱԿՆԻՍ էր փութով մեկնիլ
դէպ ի Կօք-լայ լճի բարձր առ-
բահարթները, անցնելով ընդ Գե-
ղարդ, զալ ի Նօր-Պայէզիտ և ան-
կից երթալ ի Տփղիս: Երեւանու մա-
լաշնիքը մեզ նոր խումբ մը տուաւ, բաղկա-
ցեալ ի թաթար չափաբաց, Արամ Արա-
համեանց անուն հայտա մը ձեռքին տակ, որ
ռաւականութեան պաշտօնեայ էր: Նոյն ջո-
րեպանք՝ որոցմէ գոհ էինք՝ մեզ ընկերեցին
դարձեալ, միայն ձիերը փոխուեցան: Մեր
ձամբարկութեան այս վերջին մասը որովհե-
տե պէտք էր շատով աւարտել, բեռներուն մեծ
մասը զրկեցինք Տփղիսի վրայով: — Բայց

զօրագորարար շատ բան թօթափեցինք մեզմէ.
վասն զի ինչպէս պիտի տեսնենք, անկող-
նիկները զրկելով, մեզ միայն գորգերը և
մեր վրանը պահեցինք, կաթնելով որ զացած
տեղերնիս լի է այսպիսի կարասեօք:

19 յուլիս, — Առաւօտեան ժամը ութին՝
կարաւանը ճամբայ ելաւ դէպ ի Պաշ-Գառնի
և Գեղարդ, ուր տարուէ տարի ուխտագնա-
ցութիւն կ'ըլլուի, որուն շատ կը փափաքինք
ներկայ ըլլալու: Գեղեցիկ պարտիզաց եր-
կայիքը բռնելով, քաղքէն գուրս կ'ելնենք
Քանաքեռի ճամբով, և կը սկսինք ելնել սա-
րահարթը՝ որ կ'իշխէ քաղաքին վրայ արեւ-
լեան կողմէն: